

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 324

İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2001

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97581
Tas. No:	297-92 KUT.D

ANKARA
2003

Hadis Rivâyeti Açısından SAHABEYE YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLERİN TAHLİLİ

Doç. Dr. Osman GÜNER*

Yüce Kuran'ın emri gereğince,¹ 'nakledilen bir haberin doğruluğunun araştırılması gerektiği anlayışı', hiç şüphesiz İslamî tenkit zihniyetinin temelini oluşturmaktadır. Bu anlayış, bilginin rivayet yoluyla aktarıldığı toplumlarda, gerek rivayete aracı olanların/ravilerin ve gerekse nakledilen bilginin/haberin güvenilirliğinin tespitini bilhassa zorunlu kılmaktadır. Nitekim Kuran-ı Kerim'de, haberin kabulü için nakleden kişinin şahsî durumunun yanında, haberin mahiyetinin de dikkate alınması gerektiğine açıkça işaret edilmekte ve meşhur İfk hadisesinden bahseden ayette bundan şöyle bahsedilmektedir: "Onu işittiğiniz zaman erkek ve kadın müminler vicdanlarıyla hüs-nü zanda bulunup da 'bu apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!"² Dolayısıyla Peygamber'den (a.s.) nakleden ravilerin ve rivayetlerinin doğruluk ve güvenilirliğinin araştırılması faaliyetinin, diğer bir deyişle tenkit ameliyesinin Hz. Peygamber dönemine kadar uzandığını söylemek mümkündür.³

Hadislerin ilk ravisi olan sahabenin rivayete ehliyetleri açısından tenkit edilip edilemeyeceği hususu, öteden beri alimler arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki tartışmanın boyutlarının günümüze kadar uzandığını ve bir tartışma gündemi oluşturduğunu yapılan araştırmalardan anlamak mümkündür.⁴ Esasen bu tartışmanın eksenini iki önemli sorunun teşkil ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, hadisçilerle usûlcüler başta olmak üzere alimler arasında farklı algılanmış olan sahabenin kimlerden oluştuğu yani tanımı ve kapsamı konusu, diğeri de sahabenin adaletinin nasıl anlaşılması gerektiği, diğer bir deyişle onların her türlü hata ve günahattan masum olup olmadıkları hususudur.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ *Neml*, 27/27; *Hucurât*, 49/6: "...إن جانكم فاسق بنيا فتبينوا..."

² *Nûr*, 24/12.

³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I/b; Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, s.21. Nitekim Hz. Peygamber'in sağlığında meşhur sahâbî Dımâm b. Sa'lebe'nin Medine'ye kadar gelerek kendilerine gönderilen elçinin sözlerinin doğruluğunu bizzat O'na sorarak araştırması (*Müslim*, İmân,3); Hz. Fâtıma'nın ihramdan çıktıktan sonra boyalı bir elbise giyip gözlerine sürme çekmesini onaylamayan Hz. Ali'ye bunu Peygamber'in (a.s.) bir emri gereğince yaptığını söylemesi, onun da olayı tahkik etmek için Peygamber'e (a.s.) sorması (*Müslim*, Hac, 19) tarzındaki haberler, bu konudaki örneklerden sadece bir kaçıdır.

⁴ Bkz. Mahmud Ebû Reyve, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s.26-50; M. Mustafa el-A'zamî, *Menhecû'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, s.103-126; M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s.59-95; Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde Tekzîb ve Tekzîbin Mahiyeti", A.Ü.İ.F.Der., XXXIX/453-489; Osman Güner, *Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*, s.35-40 vd.

Sahabe Kavramının Tanımı ve Kapsamı:

Hadisçiler, Hz. Peygamber'den tek bir hadis rivayet eden ve hatta onu bir kez görme şerefine erişen kimseyi sahabe olarak değerlendirmek suretiyle tanımı ve kapsamı geniş tutarken;⁵ usûlcüler ise, Hz. Peygamber'e uymak ve sünnetlerini elde etmek amacıyla onunla belli bir süre birlikte olma şartını ileri sürmüşlerdir.⁶ Dolayısıyla sahabenin 'udûl' olduğunu kabul eden bu alimler grubu, kimlerin âdil sayılıp sayılamayacağı konusunda farklı bir kapsamı esas almışlardır. Buna göre, hadisçiler, Peygamber'i (a.s.) kısa bir süre gören ve onun manevî ikliminden yeterince istifade edemeyen bedevîlerle, ona uzun süre 'arkadaşlık' etmiş, onunla hizada ve seferde, evde ve mescitte, çarşıda ve pazarda, gece ve gündüz her halükarda birlikte olmuş, onunla güçlü bir iletişim kurmuş insanları bir ve aynı telakki ederek hepsinin âdil olduğunu kabul etmek durumunda kalmışlardır. Usûlcüler ise, sahabenin adâletini tartışırken bu ayrımı gözetmişler ve örfün bu konudaki belirleyiciliğini esas alarak, 'sahabe âdildir' derken, onu bir gün gören veya nadiren ziyaret eden ya da onunla bir kez bir araya gelip ayrılan kimselerle, onunla birlikte yaşayan, vahyi bizzat ondan alan, dinin hükümlerini bizzat ondan öğrenen Ensâr ve Muhâcirini ayrı telakki etmişlerdir.⁷

Meşhur sahabî Enes b. Mâlik'ten (v.93/711) nakledilen şu rivayet de usûlcülerin bu konudaki yaklaşımlarını destekler mahiyettedir: Kendisine "Peygamber'in ashabından senden başka kimse kaldı mı?" diye sorulduğunda, "Onu gören bazı bedevîler (ناس من الأعراب قد رأوه) var ama, onunla sohbeti bulunan kimse (من صحبه) kalmadı" diye cevap vermiştir.⁸ Keza Enes b. Mâlik'le aynı dönemde yaşamış tâbînin önde gelen isimlerinden Saîd b. el-Müseyyib (v.93/ 711) de onunla aynı kanaatte olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Peygamber'le (a.s.) ancak bir veya iki yıl birlikte ikamet eden ve onunla birlikte bir veya iki (kez sefere çıkıp) gazveye katılanlar sahâbi sayılırlardı."⁹ Hindistanlı hadis alimi Abdulhayy el-Leknevî (v.1304/1886) de, "Ashaptan maksat, Hz. Peygamber'i bir veya daha fazla gören herkes değil, Râşid halifeler gibi hizada ve seferde onunla birlikte olup vahyi bizzat ondan alan, şeriatı, ahkâmı ve İslâmî edepi ondan alan, nâsîh ve mensûhu bilen Ensâr ve Muhâcirlerdir" demektedir.¹⁰

Şüphesiz Hz. Peygamber'i görmek, onunla buluşmak, görüşmek ve konuşmak, Allah'ın o insanlara lütfettiği büyük bir şeref, sonsuz bir bahtıyarlıktır. Zira muhataplarının seviyelerini, dertlerini ve ilgi alanlarını dikkate alarak onlara en samimi şekilde yaklaşan, onlarla güçlü bir iletişim kuran, şefkat ve merhamet abidesi bir Pey-

⁵ el-Hatîb, *el-Kifâye fi İlimi'r-Rivâye*, s.99; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 173; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/186.

⁶ Abdulâlî el-Ensârî, *Fevâihü'r-Rahamût*, II/158; et-Tahânevî, *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Funûn*, IV/ 200.

⁷ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, I/19; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/10-1.

⁸ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s.173.

⁹ İbnu's-Salah, *a.e.*, s.173.

¹⁰ Leknevî, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s.63

gamber'i (a.s.), çok kısa bir süre de olsa gören ve görüşen insanların, onun o güçlü cazibe ve etkileme gücünü bütün varlıklarıyla idrak ettikleri bilinen bir gerçektir.¹¹ Ancak bütün bunlara rağmen, söz konusu ettiğimiz sahabîler arasında bir erdem ve derece farkının olması da son derece tabiidir. Çünkü Peygamber'i (a.s.) bir süre için görüp ondan işittiği tek bir hadisi rivayet eden sahabî ile, bütün ömrünü onun hizmetine vakfetmiş, onunla birlikte İslam için mücadele etmiş yahut bu yolda şehit olmuş sahabî arasında bu ayrımı yapmak gerekmektedir.¹²

Esasen vakıa da böyle bir gerçeği teyit etmektedir. Zira meşhur ricâl alimi Ebû Zur'a er-Râzî (v.264/877), Hz. Peygamber vefat ettiğinde 114 bin sahabenin mevcut olduğundan bahsederken, er-Râfîî ise bu rakamın 60 bin civarında olduğunu iddia etmektedir.¹³ Bu rakamlar farklı bile olsa neticede hadisçiler, on binlerce sahabînin gelip geçtiğinden bahsetmişlerdir. Ancak sahabe biyografilerini veren müelliflerimizden İbn Abdilberr (v.463/1071) 4225, İbnu'l-Esîr (v.630/1233) 7703, İbn Hacer (v.852/1448) ise, – çocuklar, sahabe olup olmadıkları tartışmalı olanlar ve tekrarlar dahil – 12 295 kişiden söz etmektedir. Bu rakamlar, geride kalan on binlerce sahabeden hiç haberimiz olmadığını göstermektedir. Daha da önemlisi bunlardan yalnızca 1008 veya 1060 ya da en fazla 1300 kadarı hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu sahabilerden 800 kişi, 1 ile 9 arasında; kalan 200 sahabenin de 10'un üzerinde hadis rivayet ettiği görülmektedir. Bunlardan da yedisi binin, dördü beş yüzün, 26'sı yüzün ve 194'si de onun üzerinde hadis rivayet etmiştir.¹⁴

Sahabenin Adaleti Sorunu:

Sahabe hakkındaki tartışmalarda ele alınması gereken ikinci önemli konu ise, onların hadis rivâyetinde zafiyet ve hatalarının bulunup bulunmadığı konusudur. Bu konudaki tartışmaların sahabe dönemine kadar uzandığı, münekkît sahibilerin diğerlerine yönelttikleri eleştirilerden anlaşılmaktadır.

Sahabenin 'udûl' olduğunu, Kuran, sünnet ve icma'dan delillere¹⁵ dayandırarak kabul eden alimlerin, sahabenin şahsî veya dinî-siyasî bir takım nedenlerle, bile bile Peygamber'e yalan isnatta bulunduğu ilişkin herhangi bir eleştirileri olmamış, dolayısıyla sahabeyi adâlet yönünden tenkit dışında tutmuşlardır. Nitekim el-Hatîb el-Bağdâdî, bu konudaki delilleri zikrettikten sonra: "Bütün bunlar, kesin olarak sahabenin saflığını, âdil ve nezîh olduğunu gösterir. Onların görünen ve görünmeyen

¹¹ Bünyamin Erul, *Sahabenin Hadis Anlayışı*, s.7.

¹² Koçyigit, *Hadis Tarihi*, s.71.

¹³ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s.176; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II/194-5; Âşik, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, s.30-1.

¹⁴ Sahabenin hadis rivâyeti hakkında tespit edilen bu rakamlar, Bakî b. Mahled'in (v.276/889) *el-Müsnedü'l-Kebîr*indeki sahabilerin naklettikleri hadis sayılarına dair İbn Hazm (v.456/ 1071) tarafından yazılan '*Kitâbu'l-A'dâd*' adlı esere dayanmaktadır. (Bkz. Süleymaniye Ktp., Ayasofya tsf. no: 454) Ayrıca daha detaylı bilgiler için bkz. Ahmed M. Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s.182; Âşik, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, s.116-23; Ali Yardım, *Hadis I*, s.63-7; Mustafa Karataş, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), s.275-88.

¹⁵ İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/110; Feth, 48/18; Tevbe, 9/100; Enfâl, 8/64; hadisler için bkz. *Buhârî*, Ashâbu'n-Nebî, 1,5; *Müslim*, Fedâilü's-Sahâbe, 207,211,221; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI/ 220-42.

bütün yönlerini bilen yüce Allah'ın bu ta'dilinden sonra, artık hiç kimsenin tezkiyesi-ne de ihtiyaç duyulmaz"¹⁶ demektedir. İbn Hazm (v.456/1064) da, sahabe arasında cereyan eden Cemel ve Sıffin savaşlarında geçen olaylar dikkate alınarak onların eleştirilmesinin yanlış olduğunu, zira bunun bir içtihat hatası olduğunu ve bu tür siyasi olayların sahabenin adâletine hâlel getirmeyeceğini belirtmektedir.¹⁷ İbn Teymiyye (v.728/1328) de, sahabenin adâletinden şüphe edilmemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir: "Sahabenin tümü hakkında adâletle hükmetmek gerekir. Zira Allah'ın ayetleri, onlardan hürmetle bahsederek onları en güzel şekilde ta'dil etmiştir"¹⁸ "Peygamber'in (a.s.) ashâbı, insanların en doğru sözlüleridir. İçlerinde, Peygamber'e kasten yalan isnat etmiş birinin varlığından aslâ söz edilmemiştir. Bununla birlikte, onların da ufak tefek bazı kusurları olmuştur. Hiç şüphesiz (insan olmaları hasebiyle) hataya düşmüşlerdir, zira masum değillerdir. Münekkit alimler, onların hadislerini tetkik etmişler ancak makbul hadislerden saymışlardır...Sonuçta sahabenin tamamı, hadis ve fıkıh alimleri tarafından ittifakla sika kabul edilmiştir."¹⁹ Dolayısıyla İslam alimleri, Kuran ve sünnetteki delillere ve sahabenin konumuna bakarak, onların adâletinden şüphe edilmemesi gerektiği üzerinde önemle durmuşlardır.²⁰

İslam alimlerinin genel olarak kabul ettikleri bu anlayışın yanında, tek tek ele alındığında, onlardan Velid b. Ebî Muayt (v.61/680) gibi fıkına dair kesin delil bulunan şahısların,²¹ bu genel hükmün dışında tutulmaları gerektiği son derece açıktır. İbn Abdilberr'in, bu genel kabulden sonra, sahabe biyografisine tahsis ettiği mezkûr eserinde, adâlet ilkesine aykırı davranışlarda bulunan bu tür bazı şahıslara yer vermesi, mutlak anlamdaki bu 'adâlet' vasfının tahdîd edilebileceği gerçeğine işaret etmektedir.²² Ayrıca gerek münafıkların Peygamber'in (a.s.) risaletini tasdik ederken veya savaştan geri kalma mazeretlerini dile getirirken ve gerekse bedevilerin savaşa katılmamak için izin isterken yalan söylediklerine de Kur'an açıkça işaret etmektedir. Fakat sahabenin tanımını yaparken de belirttiğimiz gibi, münafıklar ve hatta Hz. Peygamber'le yeterince birlikte olamamış, onun terbiyesinden nasibini alamamış bu gibi kimseler, – usulcülerin de işaret ettiği gibi – sahabe sayılamayacağı için, bu gibi kimselerin Peygamber'e (a.s.) yalan söylemiş olmalarını dikkate alarak, sahabenin de yalan söyleyecekleri gibi bir sonuç çıkarmamak gerekir. Esasen bu münafıklar, Kur'an'ın da ifade ettiği gibi, "kendileri hakkında kalplerinde bulunanı haber verecek bir sûrenin indirilmesinden çekiniyorlardı."²³ Bu nedenle tek-

¹⁶ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.96.

¹⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, II/85-6.

¹⁸ ez-Zehabî, *el-Müntekâ min Minhâci'l-İ'tidâl*, s.48.

¹⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I/307.

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I/9 (*el-İsâbe* kenarında); el-Hatîb, *el-Kifâye*, s.93. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s.174; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/9-12; Abdülâlî el-Ensârî, *Fevâihu'r-Rahamût*, II/155.

²¹ İbn Abdilberr, Velid'in gayr-i meşrû bir yaşantısı olduğunu ve çirkin davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir. (*el-İstîâb*, III/ 633).

²² el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-Efkâr li Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, II/442; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s.40.

²³ *Tevbe*, 9/64.

rar belirtmeliyiz ki, onlarda aslolan *adâlet* ve *sıdk* (doğruluk)tur. Usûlcülerin anlayışına göre değil de Muhaddislerin anlayışına göre sahabeden sayılan bazı şahısların, bu vasfa mani gibi görünen davranışlarda bulunması, tümüyle istisna kabilinden olup onların saygın ve imtiyazlı konumlarına bir engel teşkil etmemektedir.²⁴

Hiç şüphesiz sahabenin âdil olması, onların masûm oldukları anlamına da gelmemektedir. Onların da birer insan olması dolayısıyla – yaygın olmamakla birlikte – hadisleri rivayet ederken unutmama, yanlışlık, iyi ezberleyememe ve yanlış algılama gibi durumlardan kaynaklanan beşerî-tabîî diyebileceğimiz bazı ‘zabt’ hatalarına müptelâ oldukları görülmektedir. Alimler arasında sahabenin adâleti konusunda ittifak edilmiş olmakla birlikte, ‘zabt’larının aynı mükemmellikte olduğu ve her türlü hatadan korunduğu konusunda, her hangi bir ittifak mevcut değildir. Fakat hafıza ve zihni kapasitelerinin emsalsiz olduğu vurgulanmıştır. Nitekim Hanefî usûlcülerinden es-Serahsî (v.490/ 1097), sahabenin bu konudaki titizliğine temas ettikten sonra, onların da diğer insanlar gibi zihni hatalara maruz kalabileceğine, Zeyd b. Erkâm’ın (v.66/689) şu sözleriyle işaret eder: “Bizler yaşlandık ve unuttuk. Resûlullah’tan (a.s.) rivayette bulunmak ağır bir iştir.”²⁵

Ebû Hanîfe vb. imamlar da, sahabeye olan saygı ve sadâkatlerinde en küçük bir kusur göstermedikleri halde, onlara ait rivayetleri tahlil ederken, onların da birer beşer olduklarını asla göz ardı etmemişlerdir. Bu konuda Zâhid el-Kevserî (v.1371/1951) ‘*en-Nüketü’t-Tarîfe*’ adlı eserinde şu açıklamalara yer vermiştir: “...Ebû Hanîfe her ne kadar sahabeyi *udûl* kabul ediyorsa da, onların hatadan, yaşlılık veya ümmîlik sebebiyle meydana gelen unutmama ve zabt noksanlığı gibi, beşerin kendisine ârız olmasından kurtulamayacağı vasıflardan korunmuş olduklarını da iddia etmemiştir...”²⁶ Dolayısıyla, asr-ı saâdet dönemi olaylarını Hz. Peygamber’le birlikte yaşayan, onlara bizzat şahit olan sahabenin, rivâyetlerin aslını korumak için büyük bir gayret sarf ettiklerinde hiç şüphesiz yoktur. Fakat, bir beşerin maruz kalacağı kusurlardan tümüyle berî olduklarını söylemek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.²⁷

Sahabenin Birbirini Tekzîb Etmesi:

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan, rivayetlerin doğruluk ve güvenilirliğinin araştırılması faaliyeti, sahabe döneminde de devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Âişe, İbn Abbas ve İbn Mesûd (r.a.) gibi tenkitçi sahabiler, İslam’ın kendilerine sağladığı tenkit ve düşünce hürriyeti sayesinde, her konuda olduğu gibi hadislerin rivayeti ve anlaşılması konusunda da kendilerince hatalı gördükleri hususları tenkit ve tashih etmekten kaçınmamışlardır. Tenkitlerde kullanılan ifa-

²⁴ Bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler için bkz. Enbiyâ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s.54-63; Erul, “*Sahabe Döneminde Tekzîb*”, XXXIX/459.

²⁵ İbn Hanbel, IV/371; İbn Mâce, *Mukaddime*, 103; es-Serahsî, *Usûl*, I/350.

²⁶ el-Kevserî, *en-Nüketü’t-Tarîfe*, s.106.

²⁷ Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, s.207.

delere ve hadiselerin seyrine baktığımızda, tenkitçi sahabilerin bazen çok sinirlendikleri ve çok sert sözler sarf ettikleri görülmektedir. Bu, rivayetleri soruşturma ve tahkik ameliyesi zamanla çok fazla yoğunlaşmış olmalı ki, eleştirilen sahabilerin itham edildikleri gerekçesiyle bazen sert bir şekilde tepki vermelerine de neden olmuştur. Nitekim Übeyy b. Ka'b (v.22/642) kendisini birkaç kez sorgulayan Ömer'e (r.a.): "Beni Peygamber adına yalan söylemekle mi itham ediyorsun?" diye karşı çıkmış; Ömer de ona: "Hayır, vallahi öyle değil, ey Ebû Münzir! Seni itham etmiyorum. Sadece hadisin Peygamber'den böyle aktarılması garibime gitti (tahkik etmek istedim)"²⁸ veya "Resûlüllah'tan hadis rivayet etmek zor iştir. İnsanların onun hakkında ileri-geri konuşmalarından endişe ettim"²⁹ şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bunlar gösteriyor ki, Ömer (r.a.) bu sözleriyle, amacının itham değil yalnızca hadisleri tahkik ve tespit etmek olduğuna işaret etmiştir.

Kaynakları incelediğimizde, söz konusu bu münekkit sahabilerin bir diğerinin söylediği sözü veya serdettiği bir görüşü yahut ta naklettiği bir rivayeti açıkça "tekzîb" sözcüğünü kullanarak eleştirdiğini görmekteyiz. Mesela Hz. Ömer, Peygamber'in (a.s.) huzurunda Hevâzin'e casus olarak gönderilen İbn Ebî Hadred'i "كذب ابن أبي حدر" (İbn Ebi Hadred yalan söylüyor) diyerek tekzip etmiş; o da onun bu sözlerine karşılık: "إن كذبتني فرما كذبت بالحق يا عمر فقد كذبت من هو خير مني" (Ey Ömer beni yalanlıyorsun ama, belki de sen hakkı yalanlıyorsun. Çünkü sen benden daha hayırlı olanı da yalanlamıştın) şeklinde sert bir cevap vermişti.³⁰ Yine Hz. Ömer, Amr b. Ümeyye'nin Peygamber'den "(Eşlerinize) verdiğiniz her şey sizin için sadakadır" sözünü nakletmesi üzerine, "يا عمرو ولا تكذب علي رسول الله" (Ey Amr, Resûlüllah'a yalan isnat etme!) demiş, o da Hz. Âişe'ye giderek hadisi tasdik ettirmişti. Ömer bunun üzerine: "Peki ben neredeydim de bunu işitmemişim? Demek ki, pazarlardaki alış-veriş beni bundan alıkoymuş!" demekten kendisini alamamıştı.³¹

Keza İmrân b. Husayn (v.52/672), namazda okunan ayetteki sekte ile ilgili hadis yüzünden Semure b. Cündüb'ü (v.60/679); İbn Ömer (v.74/693), vitir namazının farz olmadığını iddia eden Ebû Hureyre'yi; Hz. Hasan (v.50/670), "وشاهد ومشهود"³² ayeti hakkındaki yorumları sebebiyle İbn Ömer ve İbnu'z-Zübeyr'i (v.73/692); Esmâ bt.Umeys (v.40/661), hicrette öncelik iddiasında bulunan Hz. Ömer'i; Hz. Âişe de, yakınlarının ağlaması yüzünden ölüye azap edileceği hadisini nakleden Hz. Ömer'i ve vitirle ilgili rivayetinden dolayı Ebu'd-Derdâ'yı (v.32/652) 'tekzîb (كذب)' sözcüğünü kullanmak suretiyle tenkit etmişlerdir.³³

Bu tür tavırlar, bazı sahabileri zor durumda bırakmış olmalı ki, kendilerine karşı

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV/21-2.

²⁹ Ebû Dâvud, *Edeb*, 136; eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s.435; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I/37.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II/440.

³¹ Zerkeşî, *el-İcâbe*, s.71-2.

³² Burûc, 85/3

³³ Bkz. Müslim, *Fedâil*, 169; İbn Hanbel, II/68; İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, s.507-9. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve örnek uygulamalar için bkz. Erul, "Sahabe Döneminde Tekzîb ve Tekzîbin Mahiyeti", A.Ü.İ.F.Der., XXXIX/467-486.

yöneltilen bu tekzîb içerikli eleştirilerin haksız olduğunu belirtmek zorunda kalmışlardır. Mesela Ebû Rezîn'den nakledilen rivayete göre, Ebû Hureyre bir gün eliyle alnına vurarak şöyle der: "Ey Iraklılar! Sizler benim Resûlüllah'a yalan isnat ettiğimi iddia ediyorsunuz; (أنتم تزعمون إنني أكذب علي رسول الله) (zararı yok) bunun sevabı size, günahı bana olsun. Fakat şahitlik ederim ki, ben bizzat Peygamber'i (a.s.) şöyle buyururken işittim: 'Sizden birinin kabını köpek yaladığında, onu yedi kez yıkasın.'³⁴

Bazı sahabilerin bir tenkit ifadesi olarak kullandıkları bu "tekzîb" sözcüğünün, hangi anlama geldiğini belirlemek gerekir. Arap dilinde "الكذب" kelimesi, doğruluğun zıttı demek olan 'yalancılık' anlamına geldiği gibi, ayrıca 'hata etmek, yanılmak' gibi anlamlara da gelebilmektedir. İbn Manzûr'un (v.711) da işaret ettiği gibi, 'كذب' kelimesi, cahiliye döneminden itibaren bulunduğu bağlama göre 'yanılmak ve hata etmek' gibi anlamlarda kullanılmıştır.³⁵ Aynî (v.855/ 1451) de Arapların bir tağlîz ifadesi olarak bu kelimeye 'vehmetti, gerçek sandı' manasını verdiklerini belirtmektedir.³⁶ Aynı şekilde İbnü'l-Esîr (v.606/1209) de Arapların 'كذب' kelimesini 'hata etmek' anlamında kullandıklarını belirttikten sonra, Urve'nin (v.93/712) İbn Abbas'ı, Ömer'in de Semure'yi tenkit için kullandıkları tekzîb ifadesini 'hata etmek' şeklinde yorumlamıştır.³⁷

Ashaptan Berâ'nın 'kendilerinin Peygamber (s.a.v.) adına asla yalan söylemedikleri ve hadis uydurmadıklarını',³⁸ İmrân b. Husayn'ın da 'bazen rivayetlerde farkına varmadan hatalara düştüklerini' belirtmesi³⁹, zahiren tekzîb anlamına gelen bu sözcüğün başka anlamlara da gelebileceği izlenimini güçlendirmektedir. Hz. Âişe'nin ve diğer tenkitçi sahabilerin, bu sözcüğü kullanarak birbirlerini tenkit ettiklerinden bahseden rivayetler dikkatle incelendiğinde, bunun çoğunlukla 'hata etmek' anlamına geldiğini gösteren bir çok karine bulmak mümkündür. Mesela Ebu'd-Derdâ'nın "Kim sabahlarsa, ona vitir yoktur"⁴⁰ şeklindeki sözüne Hz. Âişe'nin '... كذب' diye karşılık vermesini, 'yalan söyledi' diye anlamak makul değildir. Zira Ebu'd-Derdâ bu sözünü, Hz. Peygamber'e ait bir hadis nakletmemiş, sadece kendi görüş ve kanaatini dile getirmiştir. Şahsî kanaatlerde ise 'yalan' değil, ancak yanıltma söz konusu olabilir. Buna göre, burada kullanılan 'كذب' ifadesini, ancak 'hata etti veya yanıltıldı' şeklinde anlamak gerekir.⁴¹ el-Hattâbî (v.388/ 998) de, Ubâde b. Sâmî'tin (v.34/ 654) Sa'd b. Evs el-Ensârî'yi şahsî bir kanaatinden dolayı tenkit ederken kullandığı 'كذب' kelimesinin 'hata' manasına geldiğini belirttikten sonra şöyle der: "Ubâ-

³⁴ İbn Mâce, *Tahâret*, 31.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/704-11; krş. İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI/114.

³⁶ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, VI/601.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/159.

³⁸ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s.235.

³⁹ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s.48-9.⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/709.

⁴⁰ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/478; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II/471.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/709.

de bu kelimeyle doğrunun zıddı olan yalanı kastetmemiştir. Çünkü yalan, ancak bir haberin naklinde söz konusu olabilir. Bu durumda Ebû Muhammed'in (Sa'd) şahsî kanaatine göre verdiği fetvasında (yalan değil) ancak 'hatası' söz konusu olabilir'. Esasen Ensarlı bir sahabinin Peygamber adına kasten yalan haber naklettiğini düşünmek mümkün değildir. Araplar da zaten 'كذب' kelimesini 'أخطأ' (hata etti) anlamında kullanırlardı."⁴² Dolayısıyla önceleri 'yalan' manasının yanında 'hata ve yanılma' anlamlarında da kullanılan 'كذب' kelimesi, sonraki dönemlerde bir anlam daralmasına uğrayarak yalnızca 'yalan' manasına istimal edilmiştir.

Aynı şekilde Ebû Hureyre'nin naklettiği "Evde, atta ve kadında uğursuzluk vardır" rivayetinin Hz. Âişe tarafından "كذب والذي أنزل القرآن علي أبي القاسم من حدث هذا عن رسول الله" (Kur'an'ı indirene yemin ederim ki, bu hadisi Peygamber'den rivayet ettiğini söyleyen kimse yanılmıştır...) şeklinde eleştirilmesini de 'yalanlama' değil 'yanılışlama' olarak anlamak gerekir. İfadenin devamından da anlaşılacağı üzere, Hz. Âişe'nin bizzat kendisi bunun bir hata olduğunu ifade etmiştir. O: "Ebû Hureyre hadisi ezberleyememiş! Çünkü Peygamber (s.a.v.): 'Allah Yahudilerin belasını versin! Onlar 'evde, kadında ve atta uğursuzluk vardır' diyorlar' dediği sırada Ebû Hureyre içeriye girmiş, fakat *sözün başına değil de sonuna yetişmiştir*" şeklindeki sözleriyle, Ebû Hureyre'nin 'sözün sonuna yetiştigi' için hadisi eksik aldığını ve rivayetdeki yanılışının buradan kaynaklandığını açıklamak istemiştir. Dolayısıyla bu ifadeleri, Hz. Âişe'nin Ebû Hureyre'yi yalancılıkla itham ettiği şeklinde değil de, onun bu hadisi naklederken eksik tahammülden kaynaklanan zabt hatasına maruz kaldığı şeklinde anlamak gerekir.⁴³

Bütün bu uygulamalar gösteriyor ki, bu haberlerin büyük bir kısmında sahabe tarafından öne sürülen kişisel bir kanaatin veya bir içtihadın tekzib edilmesi söz konusudur. İçtihat ve kanaatlerde 'yalanlama' söz konusu olamayacağına göre, buradaki tekzibin anlamı, 'yanılma ve yanılışlama' olmaktadır. Birkaç rivayette görülen tekzib ifadesi, her ne kadar 'yalanlama' anlamına gelse de, bu rivayetler istisna kabul edilebilir; "bu birkaç rivayete bakarak, sahabenin yalan rivayette bulduklarını ve birbirlerini tekzib edip durduklarını söylemek imkansızdır. İbn Abdilberr'in de dediği gibi⁴⁴, sahabe arasında cereyan eden böylesi sözler, insan olmaları hasebiyle onlardan kızgınlık anında sadır olan sözlerdir ve anlayış sahibi kimseler bu sözlerle iltifat etmeyecektir."⁴⁵

Burada sahabenin adâlet ve zabtını değerlendirirken, diğer insanlardan farklı olarak yalnızca onlara has bazı imtiyaz ve ayrıcalıklara da işaret etmek gerekir. Öncelikle belirtmeliyiz ki, sahabe, gerek Kuran'ın gerekse onu tebliğ, ta'lim ve tatbik

⁴² el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I/130-1 (*Sünenü Ebî Dâvud'un* kenarında).

⁴³ Krş. Accâc el-Hatîb, *Râviyetü'l-İslâm*, s.182; el-Muallimî, *el-Envâru'l-Kâşife*, s.173; es-Semâhî, *Ebû Hureyre fi'l-Mîzân*, s.68; Juynboll, *The Authenticity*, s.85-6; Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, s.257.

⁴⁴ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II/155.

⁴⁵ Erul, "Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti", A.Ü.İ.F.Der., XXXIX/489.

için gönderilen Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olma ayrıcalığına sahiptir. Onlar, sahip oldukları İslamî bilgi ve birikimlerinin çoğunu, doğrudan doğruya Kuran'dan ve Hz. Peygamber'den almışlardır. Her sahabî, mevcut anlayış ve muhakeme gücü nispetinde bu iki kaynaktan azamî şekilde yararlanmanın yollarını aramıştır. Bu konuda onları ayrıcalıklı kılan en önemli meziyetleri ise, hâlis bir Arapça selikasına ve kendilerini teslimiyete sevk eden saf bir İslam fitratına sahip olmalarıdır. Onlar ayrıca, mevcut olaylara, sebep-i nüzûl ve vürûda şahit olmaları ve çeşitli karineleri bizzat görmeleri dolayısıyla, Şârinin maksadını gözetiyor, ihtimaller ortaya çıktığında ise, doğrudan Resûlullah'a sorabiliyorlardı.⁴⁶

Sahabe, bu imtiyazlı konumları sayesinde Kuran ve hadislerin sonraki nesillere aktarılmasında ve İslam kültürünün oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim Kuran'ın toplanarak bir kitap haline getirilmesi ve doğru bir şekilde anlaşılması ancak onlar sayesinde mümkün olmuştur. Keza onlar, Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamalarının gelecek nesillere sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamak için rihle faaliyetleri, ricâl ve metin tenkidi gibi önemli aksiyonlara öncülük etmişlerdir.

Sonuçta sahabe, İslam kültür mirasının anlaşılması ve aktarılmasında zincirin ilk halkasını oluşturmaktadır. Bu halka, hadis rivayeti açısından da son derece önemlidir. Zira onlar, diğer ravilerden farklı olarak hadisleri bizzat kaynağından almışlardır. Bu yönüyle onların güvenilirliği büyük önem taşımaktadır. Eğer sözü kaynağından alan bu ilklere karşı duyulan güven tümüyle zedelenirse, kaynak güvenilir olsa bile nakledilen (Kuran ve Sünnet)in doğruluğu üzerinde de şüphe uyanmasına sebep olacaktır. Bu ise doğal olarak, doğrudan doğruya kaynağın otoritesinin sarsılması anlamına gelmektedir. İşte sahabenin bu halkadan silinmesi, ya Kuran'ın ya da hadislerin reddedilmesi gibi önemli bir tehlike ve sorunu da beraberinde getirmektedir.

⁴⁶ eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, III/338; IV/75; Tâhir b. Aşûr,